

MEDITERÁNNÍ A BYZANTSKO-BALKÁNSKÉ MEZILITERÁRNÍ SPOLEČENSTVÍ

V Evropě probíhají více než patnáct let výrazně protikladné procesy (integrační, diferenční a komplementární). Třebaže se v dosavadních hlavních dokumentech vrcholných orgánů Evropské unie o kultuře vůbec nemluví, nebo jsou v nich velmi sporadické zmínky, probíhající vývoj vyžaduje nový přístup literární vědy jak k historii, tak také k dnešnímu a budoucímu světovému literárnímu procesu.

Ve svém příspěvku vycházím z teoretických a metodologických principů slovenské komparatistické školy, kterou založil Dionýz Ďurišin (1929–1997). Domnívám se totiž, že teorie, jejímž jsem zastáncem a členem Ďurišinovy školy téměř od samého počátku, odpovídá nově se formujícím interetnickým vztahům. Ať už bude budoucí Evropa společenstvím národních států nebo nadnárodním superstátem, jedno by mělo být nesporné: každá národní literatura a kultura by měly být i nadále otevřeným systémem. Nikoli snad pouze proto, že otevřeným systémem vždycky byly, nýbrž hlavně proto, že dosud neexistuje tzv. evropská identita ani jednotná mentalita.

Obdobně jako ve svých dosavadních studiích o literatuře a kultuře Balkánu, Byzance a Mediteránu, také tentokrát považuji za nezbytné nejprve daný areál vymezit zeměpisně. Hranice Balkánského poloostrova jsem se pokusil charakterizovat již ve své monografii *Balkán a Mediterán*.¹

Při charakteristice balkánsko-byzantského, byzantsko-slovanského i dalších meziliterárních a obecně kulturních společenství bychom měli vycházet podle mého názoru z faktu, že jako jedno z prvních v tomto geografickém prostoru vzniklo **byzantsko-mediteránní** meziliterární a obecně kulturní **společenství**. Je podle mého soudu určeno jednak hranicemi byzantské říše v 9.–15. století, jednak nábožensky, jazykově a společensky, tj. státně administrativně. Tvořily je mj. turecko-arabské, syrsko-egyptské, kavkazsko-pontské a balkánské společenství. K tomu řadím rovněž meziliterární a obecně kulturní společenství hlavního města byzantské říše Konstantinopole a Athosu. Obě společenství měla zvláštní postavení v rámci Byzance a Balkánu. Jejich úloha jako centrismů metropolitního typu není podle mého soudu dosud dostatečně zhodnocena. V dalším výkladu se o nich ještě stručně zmíním.

Byzantsko-mediteránní meziliterární a obecně kulturní **společenství** můžeme chápat a zkoumat z hlediska kulturologického, antropologického, jako chronotop, biotop i jako **polykulturní zónu**, v níž nacházíme mnohé stimulativní, typologické i žánrové analogie. Někdy se dokonce mluví o mediteranismu a atlantismu jako o dvou

1 DOROVSKÝ, I.: *Balkán a Mediterán. Literárně historické a teoretické studie*, Masarykova univerzita, Brno 1997.

duchovních konstantách evropských literatur.² Ve Středozeří docházelo ke střídání centra a periferie v rámci různých literatur a kultur. Již téměř obecně přijatý teoretický princip dvoudomých literárních tvůrců vedl ovšem některé teoretiky k mylnému, nepřesnému, zavádějícímu tvrzení, že mohou existovat dvoukulturní nebo polykulturní literatury.³

V byzantsko-mediteránním meziliterárním společenství se rozvíjely různé dálnovýchodní, středněvýchodní, předněvýchodní a antické filozofické, teologické (mj. bogomilství), astronomické i astrologické názory, zákony o organizaci společnosti, matematické systémy, lékařské objevy, právní kodexy, lidově slovesné texty legendistického a mytologického charakteru, historiografické spisy, kroniky i encyklopedie, romány (např. indické romány o Varlaamu a Joasafovi nebo o Stefanitu a Ichnilatu se prostřednictvím řeckého překladu se dostaly k Slovanům a k dalším evropským národům), beletristické prózy s náboženskou tematikou (hagiografie), filologická, gramatická i rétorická díla a slovníky, pohádky, hymny, epigramy, eposy i lyrické verše, vysoce umělecká výtvarná díla, byzantský humanismus apod. Poznamenejme, že byzantská filologie byla jedním z oborů, které obnovily styky se Západem také v oblasti jazyka.⁴ Byzantská literatura rozvíjela jak domácí tradice, tak také přejímala a tvůrčím způsobem integrovala díla orientálních a západoevropských autorů.

V byzantsko-mediteránním společenství docházelo ke stále ostřejší konfrontaci byzantského teologicko-filozofického myšlení s islámem. Toto společenství absorbovalo a rozvíjelo vše, co bylo životaschopné a co se pak postupně integrovalo a vytvořilo nové kvality.

Hranice Mediteránu lze značně přesně určit jak geograficky, tak také kulturně historicky. Středozeří moře nejen spojovalo a spojuje Evropu s Afrikou a Asií, nýbrž zprostředkovává kulturní, dopravní, ekonomický aj. styk jihu se všemi čtyřmi částmi světa. Geofyzikálně, klimaticky i mentalitou jeho obyvatel jsou velmi příbuzné Balkánský, Apeninský a Pyrenejský poloostrov, které tvoří jeho nedílnou součást a jež zprostředkovávaly četným centrům a periferiím ostatní Evropy asijské, africké, antické aj. vědecké, filozofické a umělecké poznatky. Bez tisíciletého zprostředkování a intenzivního soužití a výměny filozofických a náboženských systémů, vědeckých a uměleckých myšlenek, tvůrčích postupů, písem, jazyků, zboží by kulturní a civilizační obraz dnešní Evropy byl zcela jiný. Na pobřeží uvedených poloostrovů a na stovkách jejich ostrovů se rodily, klíčily, oplodňovaly se a zušlechťovaly, rozvíjely se, obohacovaly a zdokonalovaly věci, pojmy, ideologické a filozofické systémy, astrologické i astronomické legendy a mýty i způsob života, chování, životní postoje a vzájemné vztahy. Monoteistické, polyteistické i panteistické náboženské systémy (ať už hebrejské, křesťanské nebo islámské a četné jejich sekty a odnože) vznikly sice na mýtickém jihu a skutečném Východě, ale vrůstaly do duchovních tradic Evropy a do ostatního tehdy i později známého světa a formovaly filozofické, literárně i výtvarně umělecké, právní a etické představy evropské a světové

2 ŠELEVA, E.: *Kulturološki esei*, Magor, Skopje 2000, s. 111.

3 *Tamtěž*, s. 113.

4 DOSTÁLOVÁ, R.: *Dějiny Byzance*, Academia, Praha 1992, s.400.

kultury a civilizace. Anaximandrova filozofická myšlenka o neomezené a neurčené pralátce, kterou nazval **to apeiron** – nekonečno, byla formulována ve Středozeří.⁵

Teprve po vytvoření slovanského písma a položení základů slovanského písemnictví, které se rozvíjelo na území dnešního Bulharska, Srbska, Makedonie i Rumunska (a odtud se pak dostalo k východním Slovanům), můžeme hovořit o paralelismu v jejich kulturním vývoji v rámci **byzantsko-slovanského meziliterárního a obecně kulturního centrismu**.

Na postupné integraci obyvatel Balkánského poloostrova rozhodujícím způsobem působily zejména tyto faktory:

1. vznik slovanského písma a slovanského písemnictví a literatury,
2. záchrana cyrilometodějského díla vzniklého na Velké Moravě a jeho další rozvoj a šíření k ostatním Slovanům,
3. ovládnutí Balkánu Osmany postupně sjednocovalo a bez ohledu na jejich konfesi nebo národnost sblížovalo příslušníky balkánských národů. Jazyk a písemnictví, částečně také umění a církev, se postavily proti osmanské nadvládě. Duchovní kultura, toto panství ducha (*gosudarstvo ducha* – D. S. Lichačov), podporovalo národnostní sebezáchovu.
4. vzájemné byzantsko-slovanské kulturní styky (v literatuře, výtvarném umění, miniatuře, hudbě aj.),
5. náboženské (křesťanské) principy,
6. odpor proti orientalizaci, která se prosazovala ve způsobu života, v lidové kultuře, v architektuře ap. Ovšem také naopak: Po pádu Konstantinopole (1453) nahradily Chrám Boží moudrosti (Hagia Sofia) mešity a minarety.
7. V trvalých kulturních tradicích, které se porobitelům ani po téměř pěti stoletích nepodařilo zničit.

Byzantsko-balkánské meziliterární a obecně kulturní společenství bylo **prostředníkem** jednak při formování evropské kultury, jednak při vytváření a rozvoji kultury Malé Asie. V tom sehráli svou pozitivní úlohu zejména **bilingvní** (polylingvní), **dvojdómí** (mnohodomí) a **biliterární** (polyliterární) **tvůrci**, kteří dnes patří do dějin dvou nebo několika národních literatur. Nemusím snad zvláště zdůrazňovat, že výraznými polylingvními a mnohodomými tvůrci jsou Konstantin-Cyril a Metoděj.

Patřím k těm, kteří předpokládají, že soluňští bratři, kteří si byli vědomi důležitosti jazyka a písemnictví, nesporně měli **slovanské uvědomění** (nikoli konkrétně národní. Tato kategorie se objevila až v národním obrození), bez něhož by těžko mohli položit základy onoho *panství ducha*, jež napomáhalo uvědomění Slovanů. Toto lichačovské panství ducha pak rozvíjeli Metodějovi žáci na Balkáně, především Kliment Ochridski a Naum Ochridski a jejich následovníci.

Do slovanských klášterů na území Bulharska, Makedonie, Srbska, na Svatou horu a jinam přicházeli z různých částí Balkánu znalci písma a opisovači textů, pro něž i po pádu jednotlivých částí Balkánského poloostrova pod osmanskou nadvládu nemohly existovat nějaké neproniknutelné hranice.

5 DOROVSKÝ, I.: *cit. dílo*, s. 15.

Na Balkánském poloostrově, v tomto prostorově i časově pevném bodě, se sbíhají a protínají průsečíky různých kulturních naplavenin četných indoevropských národů a jejich kultur: chetitské i lýdské, kárské, frýžské, thrácké, arménské, pontské, helénské, dácké a ilyrské i dalších kultur.

Balkánské společenství obohatily římská a zejména byzantská kultura, která je nejtěsněji spjata se slovanskou kulturou.

Pokud nebyla řečtina slovanskému obyvatelstvu (ale též příslušníkům neslovanských středověkých národností) násilně vnucována, sehrála velký význam, neboť je seznamovala s byzantskou kulturou a jejími bohatými historickými a kulturními tradicemi. Spolu s různými recenzemi slovanského spisovného jazyka, s reformami pravopisu, písma, stylu (Evtymij Tárnovski) i překladatelských zásad z řečtiny objektivně přispívala k upevnění slovanské duchovní kultury.

Někteří badatelé⁶ píší dokonce o modelech Balkania Romana a Balkania Orthodoxa, které vytvořily Řím a Byzanc. Já bych to tak příkře neviděl, neboť Balkania Orthodoxa tvoří přece jen jádro byzantsko-slovanského meziliterárního společenství. Do byzantsko-slovanského obecně kulturního společenství patří rovněž maloasijská, islámská, kavkazská a arabská kultura i kultura románská (vždyť mj. Sicilie několik století rozkvétala pod nadvládou Arabů).

Byzantsko-balkánské kulturní hodnoty (včetně např. zásad Tárnovské literární školy) se šířily, transformovaly a rozmnožovaly na území dnešního Ruska, Běloruska a Ukrajiny ještě několik století po pádu Konstantinopole, fakticky až do 17. století. Právě jedině ve všem tom bychom měli spatřovat správnost označení Balkánu jako křižovatky a jako mostu mezi Evropou a Malou Asií, mezi Východem a Západem.

Z toho, co jsem ve stručnosti uvedl, vyplývá, že jak z hlediska politického, tak také z hlediska odborného a literárně uměleckého budeme muset přistoupit k novému pohledu a racionálnímu hodnocení vztahů:

1. mezi Balkánem a Malou Asií,
2. mezi Balkánem a Černomořím,
3. mezi Balkánem, ostatní Evropou a Předním východem,
4. mezi Balkánem a ostatní částí Evropy,
5. mezi Balkánským poloostrovem a dalšími zeměmi Mediteránu.

Nepochybuji o tom, že např. studium všestranných vzájemných kulturních i politických styků a vztahů Řecka (včetně Kypru, Kréty a dalších řeckých ostrovů) a jeho literatury a kultury s literaturou a kulturou Itálie, Francie, Pyrenejského poloostrova, kulturního společenství Cařihradu, balkánských Slovanů i neslovanských národních literatur a kultur by nesporně vrhlo zcela nové světlo na zdroje evropské kultury. Pochoopení spletených vzájemných kulturních doteků či styků na Balkáně a v Mediteránu je klíčem k porozumění celému evropskému vývoji a ve svých důsledcích i geograficky a kulturně vzdálenějších regionů.⁷

6 IGOV, Sv.: *Homo balkanicus: Krästopätnijat čovek*. In: Literaturno-estetičeski procesi na Balkanite, Morang, Sofija 1994, s.46–57.

7 POSPÍŠIL, I.: *Ivan Dorovský, Balkán a Mediterán*. Slavia, roč. 66, 1997, seš. 3, s. 362.

S ohledem na omezený rozsah příspěvku se pokusím stručně pojednat pouze o **některých společných a zvláštních rysech balkánského meziliterárního a obecně kulturního společenství**.

Jedním z výrazných rysů Balkánu je úloha, kterou v průběhu staletí sehrál.

Za prvé jako **prostředník**. Zprostředkoval různé dálněvýchodní, středněvýchodní i předněvýchodní myšlenky teologie, filozofie, matematiky, astronomie, dále literární postupy a vzory, lidovou slovesnost, básnická paradigmaty, architekturu, lidové kroje, kulinárii aj.

Zadruhé jako **zdroj**. Odtud se dostaly do ostatní Evropy slovanská písmena (glagolice a cyrilice) a slovanská bohoslužba, zde vznikly základy slovanského písemnictví, které patří všem slovanským národům. Balkán zprostředkoval ostatní Evropě křesťanství.

Za třetí jako **geografická a kulturní zóna**, v níž se střídala a postupovala **centra a periferie**. Docházelo k tomu zejména na řeckých (Kréta, Rhodos, Lesbos, Chios aj.) a dalmatských ostrovech (Hvar, Korčula, Pag, Vis aj.) a v přístavních městech mj. proto, že se v průběhu historického vývoje dostávaly pod cizí nadvládu a po desetiletí nebo staletí museli jejich obyvatelé přijímat, vstřebávat a dále rozvíjet mnohé prvky jiných, odlišných kulturních tradic.

Za čtvrté jako **biotop**, v němž docházelo ke kontaktu slovanské a neslovanské kultury (orientální, řecké, latinské aj.).

Za páté jako **topos**, v němž docházelo nejvýrazněji k prolínání balkánské, byzantské a mediteránní kultury. Nejvýznamnější křesťanská škola vznikla ve 3. stol. ve středisku helénistické filozofie a židovské exegeze, jímž byla Alexandrie. A od 4. století zde byl pravoslavný patriarchát. Antiochijská a Jeruzalémská pravoslavná církev měly rovněž již od 4. stol. své centrum v Damašku a v Jeruzalémě.

Za šesté: V rámci byzantsko-balkánského a balkánsko-mediteránního meziliterárního a obecně kulturního centrismu vznikla dvě **zvláštní společenství**: Konstantinopol a Athos.

Jak miliónová Konstantinopol, v němž měla již od 4. století svůj eparchát pravoslavná církev, tak také Athonská mnišská republika se vyznačovaly četnými rysy meziliterárního společenství metropolitního typu. V konstantinopolském meziliterárním centrismu žili vedle Řeků také Bulhaři, Srbové, Rusové, Arméni, Gruzínci, Rumuni, Turci, Egypťané, Arabové aj., kteří rozvíjeli obchodní, řemeslnickou, kulturní, literární, stavitelskou, řezbářskou, kovotepeckou, výtvarnou, vydavatelskou, vzdělávací a jinou činnost.

Athos tvořilo v 17. až 19. století dvacet klášterů, z nichž šestnáct patřilo řeckým mni-
chům, jeden Srbům (Chilendarský, později Bulharům), jeden Bulharům (Zografský), jeden Rusům (Sv. Pantelejmon) a jeden Gruzíncům (Ivirovský). Ovšem počátkem 20. století žilo v uvedených klášterech a 12 poustevnách s asi 600 celami více než deset tisíc mnichů,⁸ mezi nimiž nechyběli také Rumuni, Arabové, Arméni aj.⁹

8 PRAŠKOV, L., ŠARENKOVA, A.: *Pametnici na kulturata na Svetagora-Aton*, Bălgarski chudožnik, Sofija 1987, s. 10 a 16. KOŠKA, J.: *Athos ako osobitné medziliterárne spoločenstvo konkurenčných systémov v ranom bulhar-
skom obrodení* uvádí, že na počátku prvního tisíciletí žilo na Svaté hoře více než tři tisíce mnichů. In: ĐURIŠIN, D. a kol.: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá 5*, Ústav svetovej literatúry SAV, Bratislava 1992, s. 115.

9 KOŠKA, J.: *cit. dílo*, s. 116.

V 17.-19. stol. byl Athos střediskem, v němž rozvíjelo aktivní intelektuální činnost mnoho literátů, gramatiků, filozofů, stavitelů, zografů aj. Řeků a příslušníků ostatních balkánských ještě definitivně nezformovaných národních společenství. Kláštery podporovaly pravoslavi, osvětu, písemnictví i národnostní povědomí. Vznikla zde první tiskárna a řecký osvícenec Evgenios Vulgaris založil Athonskou akademii. To, že zde počátkem 16. stol. pracoval na překladech athonský mnich Maxim Řek (Grek), i fakt, že bylo v Rusku v 15. a 16. stol. značné množství řeckých rukopisů, zdůrazňuje téměř všeslovanský charakter činnosti svatohorského meziliterárního společenství.¹⁰

V bohatých knihovných athonských klášterů se překládala a přepisovala četná literární díla náboženského a světského charakteru, z nichž se mnohá zachovala **pouze v překladu**. A to je jeden z dalších zvláštních rysů balkánského meziliterárního společenství. Právem proto nejnovější řecká medievalistika píše o athonské literární tradici.¹¹ Zde totiž docházelo při práci nad jednotlivými jazykově samostatnými díly k vzájemným stimulativním analogiím. Zárodky každé národní literatury (každého textu psaného buď staroslověnsky, řecky nebo v některém z dalších jazyků jeho příslušníků) tvořily otevřený systém. Podle D. Ďurišina a J. Košky je *meziliterárnost pravdepodobne najúčinnejšia vtedy, keď vedie k vzniku fiktívnych stimulatívnych analógií*, které umožňují tvořivý čin.¹²

Obě uvedená meziliterární společenství, konstantinopolské a svatohorské, by si zasloužila samostatný výklad.

Otázky byzantsko-slovanských literárních a obecně kulturních styků a vztahů ve středověku byly často zkoumány a analyzovány jak v jejich obecných literárně historických a kulturně historických aspektech, tak také v konkrétních otázkách.

Vraťme se proto ještě k otázce děl hagiografické, homiletické, historické nebo rétorické literatury, která již **nemáme v řeckém originále**, jenž se ztratil a nebyl dosud nalezen, **ale pouze v překladu** do církevní slovanštiny, nebo do některé z variant staroslověnštiny, či do některého z podob předpisovných slovanských jazyků. Jsou to **překlady bez původní verze nebo překlady bez originálu**. Podobné překlady byly po něolík století součástí slovanského (zejména pak jihoslovanského a východoslovanského) písemnictví.

Theofylaktův *Bios Klémentos* (Život Klimentův) je jedním z typických příkladů staroslověnského překladu, k němuž nám chybí řecký originál.

Při studiu vzájemných byzantsko-slovanských literárních styků je však někdy nezbytné zvolit **opačný metodologický postup**. Nikoli ze slovanského, nýbrž z byzantského zorného úhlu se podívat na staroslovanské překlady děl některých byzantských autorů, která se nám nezachovala ani v úplnosti, ani v původní redakci. Často doznala krácení, nové redakce (staroslověnské, bulharské, srbské, makedonské nebo ruské, nebo jen v některé z nich) i podstatné změny. Mohli bychom tak zjistit celistvost a autenticitu

10 DOSTÁLOVÁ, R.: *cit. dílo*, s. 361.

11 NICHORITIS, K.: *Atonskata knižovna tradicija*. In: Vtori međunaroden kongres po bǎlgaristika. Dokladi. Kirilometodievistika, Sofija 1989, s. 208.

12 KOŠKA, J.: *cit. dílo*, s. 129. Termín analogie (obdoba) byl ovšem znám již v helénistické době u alexandrijských gramatiků. Také na základě stimulativních (i fiktivních a mytických) analogií se formovaly slovanské i neslovanské národní literatury.

řecky psaného, ale již ztraceného díla, rekonstruovat nebo dokonce upravit jeho originální redakci.¹³ Četná díla totiž máme pouze v opisech překladu, které bývají často v tzv. obsírné nebo stručné verzi či pouze v jedné z nich.

Všeobecně přijímáme, že soluňští apoštolové Konstantin-Cyrl a Metoděj patří jako zakladatelé slovanského písemnictví a slovanské bohoslužby do kulturních dějin slovanských národů. Konstantinu-Cyrlu by však mělo být podle našeho názoru přiznáno místo, které mu náleží také v dějinách byzantské literatury, filozofie a diplomacie. V *Životě Konstantinově* se totiž v X. kapitole praví, že je autorem četných řecky psaných rozprav (besed), které byly teprve později přeloženy jeho bratrem Metodějem do staroslověnštiny a rozděleny do osmi částí.¹⁴

Tzv. *Chersonská legenda*, kterou Konstantin napsal v souvislosti s objevením předpokládaných ostatků římského papeže Klimenta I. u města Chersonu, se zachovala **pouze v staroslověnském překladu**. Patří jak do dějin slovanských literatur, tak také do dějin literatury byzantské. Někteří byzantologové (např. Christo Kodov) dokonce navrhuji, aby byl pořízen **zpětný analytický překlad** ze staroslověnštiny do řečtiny. Příslušný textologický a literárně historický komentář k němu by nesporně přispěl k získání úplnějšího obrazu Konstantina jako byzantského literárního tvůrce a filozofa.

Nejinak je tomu s *Životem* bulharského světce *Ivana Rilského*, který byl jako první slovanský světec kanonizován byzantskou církví. Svým působením položil Ivan Rilský, jak píše naše nejlepší byzantoložka a neogrecistka Růžena Dostálová,¹⁵ základy jedné z nejsilnějších bulharských národních tradic. *Tato tradice*, pokračuje Dostálová, *přetrvala spolu s tradicí cyrilometodějskou i v období byzantské nadvlády a zanechala stopy i v byzantské kultuře a církevní tradici*. R. Dostálová tvrdí, že se *Život Ivana Rilského*, který napsal Georgios Skylitsas (Skylitzes?) zachoval, zatímco podle bulharského byzantologa Christa Kodova se řecký originál patrně navždy ztratil. Zachoval se však staroslověnský překlad ve více než patnácti opisech. Pouze ve slovanském překladu se zachovala také další dvě Skylitsova díla.¹⁶

Věhlasný soluňský arcibiskup a nejvýraznější představitel hésychasmu Grigorios Palamas (1296–1359) je dalším autorem řecky psaného díla, které se však rovněž v originále nezachovalo. Jak v originále, tak také ve slovanském překladu se však jeho díla šířila v celém byzantském světě.

Teolog, duchovní otec hésychasmu a mystik Gregorios Sinaitis byl mj. v duchovních otázkách učitelem nejen Řeků, nýbrž také Srbů a Bulharů. Slovanské překlady jeho děl jsou značně staré. Chr. Kodov se dokonce domnívá, že některé z nich mohly být pořízeny ještě za jeho života (zemřel 1346).¹⁷

13 KODOV, Chr.: *Vizantijsko-slavjanski literaturno-istoričeski i tekstologičeski problemi*, Cyrillomethodianum II, Thessalonique 1972–1973, s. 142 n.

14 GEORGIEV, E.: *Knigite na slavjanskija prosvetitel Konstantin-Kiril, prevedeni ot negovija brat Metodij na starobalgarski ezik*. Slavistična revija, X, Ljubljana 1957, s. 119–128.

15 DOSTÁLOVÁ, R.: *cit. dílo*, s. 346.

16 KODOV, Chr.: *cit. dílo*, s. 146.

17 *Tamtéž*, s. 141–152.

Podobných slovanských překladů řeckých textů, které se v originále nezachovaly, je přirozeně mnohem více. Zpětné překlady zachovaných slovanských předloh do řečtiny by mohly napomoci k lepšímu objasnění a pochopení vzájemných slovansko-byzantských meziliterárních a obecně kulturních styků.

Zakladatel české a slovenské balkanistiky Konstantin Jireček již v 70. letech 19. století správně postřehl, že spojení člověka s určitým zeměpisným regionem, v našem případě s Balkánem, vytváří u něj zvláštní mentalitu, nezaměnitelné vědomí balkánskosti. **Balkánskost** označuje především těsné fyzické i duchovní sepětí se společenstvím, které tvoří četné svěbytné národní celky, neopakovatelnost a nenapodobitelnost tradice každého z nich. Příslušníci každého z národních kolektivů na Balkáně si po staletí uchovali národní tradice, onu pověstnou **historickou paměť**, a přitom cítili a dosud cítí sounáležitost s literaturou a kulturou příslušníků ostatních národních celků, které tvoří balkánské meziliterární a obecně kulturní společenství.

Uvedenou balkánskost chápu jako syntézu orientálních, antických a byzantských kulturních a etických vlastností, která je svěbytná a neopakovatelná. Vědomí balkánskosti vedlo k zformování tzv. typu **homo balkanicus**. Je to typ balkánského Evropana, jenž setrvává na staletých tradicích tohoto geografického regionu a na zvláštním způsobu života a kulturního soužití. Takový balkánský člověk, člověk z Balkánu, je schopen vstřebávat, akumulovat a tvůrčím způsobem nadále rozvíjet hodnoty odlišných meziliterárních a obecně kulturních společenství. Kdybych chtěl parafrázovat slova bulharské básnířky Elisavety Bagrjanové, pak bych uvedl, že např. v balkánské krvi Bulharů kolují bílé krvinky slovanského sentimentalismu a červené krvinky primitivních tatarských kmenů.

Náš přední slovenský i evropský rusista Andrej Červeňák ve svém pojednání o ontologii umělecké literatury správně upozorňuje na vnější a vnitřní migraci. A v souvislosti s tím mj. píše: *Tak ako existuje biologická jednota človeka a ľudstva, existuje aj ich jednota duchovná (na úrovni noosféry), v ktorej dochádza k stretom všetkých duchovných a estetických aktivít všetkých čias. Literatúra a umenie odrážajú všeludský ontologický status človeka a ľudstva /.../ Duchovná noosféra ľudstva vzniká na dvoch rovinách – vertikálnej, ktorá je produktom hlbinej aktivity jedinca národa, regiónu atď. a horizontálnej, ktorá vstrebáva do seba všetky vertikály a poskytuje im oveľa širší globálnejší rozmer.*¹⁸

Balkánskost, která se projevuje mj. ve společných, stejných, totožných prvcích způsobu života, v podobných typech, životních osudech, v postupech myšlení, uvažování a jednání, v odívání i v gestikulaci najdeme v uměleckých dílech autorů jednotlivých balkánských národních literatur: v prózách bulharského klasika Ivana Vazova (1850–1921), mj. v *Travnické kronice* trojdomého tvůrce Iva Andriće (1892–1975) nebo v románech krétského rodáka Nikose Kazantzakise (1883–1957) *Život a skutky Alexise Zorbase* (1946), v jeho světově věhlasném (a také zfilmovaném) románu *Kristus znovu ukřižovaný* (1954) i v románu *Kapitán Michalis. Svoboda nebo smrt* (1953), v *Šolomonově pečeti* sefardského Žida z Bosny Isaka Samokovliji (1889–1955), v pětidílném tzv. kukulinském románovém cyklu makedonského prozaického velikána

18 ČERVENĀK, A.: *Človek a text*, Nitra 2001, s. 25–26.

Slavka Janevského (1920–2000), v prózách srbského spisovatele Borisava Stankoviće (1876–1927) a v dílech desítek dalších balkánských literárních tvůrců.

V románu *Travnická kronika* i v další prozaické tvorbě trojdomého (charvátsko-bosensko-srbského) tvůrce Iva Andriće¹⁹ je jakási zvláštní *balkánsko-evropská* syntéza vyjadřování, způsobů života a jednání, národností a jejich diplomatických zvyklostí. To nejsou jiní lidé, ale mají mnoho společných znaků, které je odlišují jak z hlediska historického a morálního, tak také současného.

V Andrićově prozaické tvorbě jsou zastoupeny postavy příslušníků snad všech balkánských národností. Podobné prostředníky, jakým je Ivo Andrić, nacházíme již v antickém Řecku. Zprostředkovávali perské i maloasijské vědecké, literární, filozofické, teologické aj. poznatky balkánským a odtud také evropským i severoafrickým a dalším tvůrcům, literaturám a kulturám.

Uvedení i další literární tvůrci ve svých uměleckých dílech zachytili a ztvárnili balkánské typy, balkánský topos, psychologii, morálku, etiku, způsob chování balkánského člověka i balkánské přirozené právo. To vše byly společné znaky, které historicky i psychologicky spojovaly balkánského člověka.

Na základě uvedených a snad také dalších znaků jsem se pokusil v rámci byzantsko-slovanského a balkánsko-mediteránního meziliterárního a obecně kulturního společenství vydělit tři základní zvláštní typy:

1. Ostrovní typ kultury a mentality: Kypr, Kréta, Rhodos, Kos, řecká souostroví, Jaderské ostrovy,

2. mediteránno-pontský pobřežní kulturní a mentální typ: severní(černomořské) a jižní turecké, egyptské, řecké, italské, charvátsko-slovinské, francouzské a španělské pobřeží,

3. anatolsko-kavkazský kulturní a mentální typ,

4. balkánský neboli tzv. kontinentální (vnitrozemský) typ, jenž je těsně spjat s oběma předcházejícími typy. Má však mnohé zvláštní rysy.

To vše, o čem jsem zde ve stručnosti pojednal, si zaslouží další důkladné multidisciplinární studium, které by mohlo přinést nové pohledy na minulost i současnost národů Balkánského poloostrova.

19 Když jej prý jeho přítel Zuko Džumhur vítal kdysi v Cařihradě, údajně poznamenal, že konečně může uvítat ve městě na Bosporu *největšího tureckého spisovatele*. Viz IGOV, Sv.: *cit. dílo*, s. 49.